

УДК 94 (477.83/86) : 930.259 «1915-1917»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.3\(31\).453](https://doi.org/10.33782/eminak2020.3(31).453)

ГРОМАДА ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ ЦАРСЬКОЇ АРМІЇ У ТАБОРІ ВЕЦЛЯР, НІМЕЧЧИНА (ВЕРЕСЕНЬ 1915 – ЛИСТОПАД 1916 РР.): ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦДАВО УКРАЇНИ

Ігор Срібняк

Київський університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

У статті йдеться про специфіку функціонування громади полонених українців у таборі Вецляр (Німеччина), вересень 1915 – грудень 1916 рр., для висвітлення чого авторами було використано значний масив документів, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, а також у Центральному історичному архіві України, м. Львів. Початки організованого українського життя у таборі були позначені великими труднощами через протидію чорносотенців, але завдяки наполегливим зусиллям членів Просвітнього відділу СВУ та активу полонених у Вецлярі було створено кілька гуртків та інституцій (народний театр, хор, оркестр, народну школу, кооператив та ін.). Завдяки інтенсивній культурно-освітній роботі кількість їх членів суттєво збільшилась, після чого стало можливим утворити в таборі громаду полонених українців на чолі з власними представницьким і виконавчим органами.

Ключові слова: полонені українці, табір, Вецляр, Німеччина

Специфіка функціонування української громади у таборі Вецляр (Німеччина) під час Першої світової війни до сьогодні залишається маловивченою темою, яка ще тільки чекає на свого дослідника. Першим до її розробки звернувся П. Лисецький¹, який брав безпосередню участь в організації культурно-просвітнього життя у Вецляр, що зрештою дозволяє віднести його статтю до розряду джерел. У середині 1990-х рр. історія цього табору привернула увагу як німецьких², так і українських дослідників³. У 1999 р. побачив світ окремий нарис про цей табір (у рамках монографічного дослідження), але він містив лише загальну канву утворення та діяльності української організації у Вецлярі⁴.

¹ Лисецький П. Як виглядає просвітно-організаційне життя в українським таборі у Вецлярі // Вісник політики, літератури й життя. Відень, 1918. 20 січня. Ч. 3 (186). С. 36-37.

² Rehmer Claus. Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915-1918). Ein besonderes Lager? // Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins, 1994. Heft 37. S. 77-116; Runzheimer Jürgen. «...Damit alle an uns erinnert werden!»! Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar // Heimat an Lahn und Dill. 1994. Bd. 284. S. 2-3; Rehmer Claus. «Revolutionierungspolitik» und Ukrainer-Lager // Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18. Frankfurt a. M. u. a., 1997. S. 245-280.

³ Срібняк І. З історії культурно-просвітницької діяльності полонених українців у таборі Вецляр (Німеччина) в 1915 р. // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття: Тези п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції (Київ-Чернівці, 22-25 травня 1997 р.). Київ-Чернівці, 1997. Ч. 2. С. 441-443; Срібняк І. Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915-1917 рр. // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». Київ, 1998. Вип. 2. С. 38-57.

⁴ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ, 1999. С. 93-110.

Значний обсяг фактологічного матеріалу про цей табір було синтезовано у низці німецькомовних статей, що вийшли друком у наступному десятилітті⁵. Так само – українські дослідники виявили своє зацікавлення до різних аспектів таборового повсякдення полонених українців у Вецлярі. Так, зокрема, особливості культурно-просвітньої роботи в українських таборах у Німеччині (і, зокрема, у Вецлярі) досліджувались Л. Кривошеєвою⁶, короткий нарис про початки функціонування українського таборового театру в цьому таборі був опублікований М. Срібняк⁷.

Проте всі ці публікації не дають цілісного уявлення про специфіку життєдіяльності української таборової громади у Вецлярі, що обумовлює потребу продовження науково-пошукової роботи задля цілісної реконструкції обставин перебування полонених вояків-українців у цьому таборі. Найбільший масив джерельної інформації про згадуваний табір містять архівні документи, що зберігаються у ЦДАВО України, до якого був переданий колишній таборовий архів Вецляра (фонд 4382).

Метою статті є цілісний аналіз таборового повсякдення полонених вояків-українців царської армії у Вецлярі (Німеччина) – з початку проведення його українізації (вересень 1915 р.), і до делегування виборним органам української таборової громади функцій управління всім внутрішнім життям полонених у цьому таборі (листопад 1916 р.).

* * *

Військові невдачі царської армії у 1914-1915 рр. поставили Німеччину перед необхідністю створення таборів для ізоляції та тимчасового утримання сотень тисяч полонених з її складу. Значну частину з їх числа становили мешканці українських губерній Російської імперії, які у переважній більшості були українцями за своїм походженням. Прагнучи послабити Росію й у позавійськовий спосіб – шляхом послаблення імперської єдності поневолених царатом народів, уряд Німеччини санкціонував створення національних таборів, у т.ч. і для полонених української національності. Одним з таких таборів став Вецляр, українізація якого була здійснена заходами Берлінської централі (представництва) Союзу визволення України (СВУ) – безпартійної політичної організації українських емігрантів антиросійського спрямування.

Для проведення національно-патріотичної роботи до табору Вецляр, який був локалізований поблизу однойменного німецького міста, СВУ був відряджений д-р Р. Смаль-Стоцький. Його заходами у Вецлярі був створений колегіальний орган, що мав своїм головним завданням налагодження культурно-просвітницької роботи в середовищі полонених українців – Просвітній відділ СВУ. Слід також відзначити,

---

⁵ Runzheimer Jürgen. Film als historische Quelle. Das ukrainische Kriegsgefangenenlager in Wetzlar // Claudia Weidemann und Rudolf Worschech: Kamera. Oskar Barnack. Frühe Filme aus Wetzlar und Umgebung, Frankfurt am Main, 2002, S. 25-28; Jung Irene, Wiedl Wolfgang. Ein «besonderes» Lager für Ukrainer // Zwischen Propaganda und Alltagsnot. Wetzlar und der Erste Weltkrieg 1914-1918. Neustadt an der Aisch, 2016. S. 262-282; Golzewski Frank. Deutsche und Ukrainer: 1914-1939. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2010. S. 108-127.

⁶ Кривошеєва Л.М. Національно-просвітня діяльність Союзу визволення України в таборах військовополонених українців (1914-1918 рр.). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2009. 242 арк.

⁷ Срібняк М.І. Створення та діяльність Музично-драматичного товариства імені М. Лисенка в таборі Вецляр (Німеччина) у 1915-1916 рр. // Дриновський збірник. Т. VIII. Харків-Софія, 2015. С. 315-321.

що його діяльності всебічно сприяла німецька комендатура табору (особливо з приходом на посаду коменданта полковника Веллера).

Як згадував один з членів таборового Просвітнього відділу П. Лисецький, вже «з початком другого року війни починає таборове життя прибирати інший зміст, як до того часу». Деякі полонені «щоб прогнати буденщину, находять яку не будь книжку й читають одинцем, передаючи її з рук до рук»⁸. У свою чергу, цей природний потяг вояків-українців до поповнення своїх знань, призвів до виникнення невеликих гуртків, де полонених об'єднували «читання й виміна власних думок». Маючи на меті залучити до цих гуртків більший загальний полонених, члени Просвітнього відділу в кінці вересня 1915 р. засновують у Вецлярі таборову читальню та курси для неписьменних, організують виклади української та німецької мов⁹.

А вже на початку жовтня ц.р. у Вецлярі була заснована перша організація полонених – «Кружок таборової інтелігенції», до складу якого увійшло 15 національно-свідомих вояків-українців¹⁰. Члени гуртка поставили собі за мету організувати у таборі народну школу, де мали вчитися неграмотні та малограмотні полонені українці. Невдовзі – завдяки допомозі німецької комендатури табору – це завдання було успішно виконано, і вже на кінець жовтня у школі нараховувалося 70-90 таборян. Серед предметів, що викладалися у школі, були грамота (абетка, рахунок, письмо), арифметика, українська література, історія, початковий курс німецької мови¹¹.

Порівняно невелика кількість учнів пояснювалася тим, що, за словами П. Лисецького, більшість полонених вважало школу «за політичну кузню, де все говорилося і толкувалося проти Росії – її царя, а хто ходив до школи, той вже був «христородавець» – так називали учеників, які носили на лівій руці нашитий червоний хрест яко відзнаку». До того ж у таборі серед полонених було чимало колишніх царських урядовців – жандармів і дрібних чиновників. Для полонених не було таємницею, що дехто з них записував номери (кожен полонений мав на рукаві нашитий особистий номер) вояків, які відвідували школу, з тим щоб при слушній нагоді передати їх прізвища російській контррозвідці. Серйозно непокоїло полонених і те, що у цьому випадку могли постраждати й їх родини у Росії¹².

Аби подолати ці настої «Кружок таборової інтелігенції» (за сприяння Просвітнього відділу СВУ) з 15 жовтня 1915 р. започаткував видання таборового часопису «Просвітній листок», що неперіодично виходив спочатку двічі (пізніше – тричі) на місяць¹³. Його текст роздруковувався на друкарській машинці в обмеженому накладі (130 примірників), і вручався українськими активістам, а також безкоштовно передавався до бараків (один примірник на кожен). З 28 листопада 1915 р. справа видання таборової газети перейшла до спеціально для цього створеної «Пресової секції» української таборової організації. У цей час «Пресова секція» поширювала у Вецлярі й інші українські газети, зокрема «Українське Слово», фрайштадську «Розвагу», «Вістник СВУ». Тільки протягом листопада-грудня 1915 р. серед полонених

⁸ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя в українським таборі у Вецлярі // Вістник політики, літератури й життя. Відень, 1918. 20 січня. Ч. 3 (186). С. 36.

⁹ Центральний держархів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 24.

¹⁰ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя... С. 37.

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 16-19.

¹² Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя... С. 37.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 52.

було розповсюджено 7 306 примірників «Українського слова» і 911 примірників «Вістника СВУ»¹⁴. З початком січня 1916 р. часопис почали друкувати у типографському виконанні у міській друкарні Вецяра два рази на місяць (1 і 15 числа)¹⁵.

Завдяки появі української преси в таборі та щоденним зусиллям українських активістів і членів Просвітнього відділу СВУ стало можливим збільшити кількість учнів у таборній школі. Вже у грудні 1915 р. було відкрито другий відділ для «науки грамоти», де навчалося 65-90 таборян. За проханнями полонених у школі почалося викладання таких предметів як медицина (викладав полонений фельдшер), географія; крім того, силами полонених (колишніх агрономів) були організовані курси сільського господарства. Станом на кінець 1915 р. таборову школу відвідувало близько 200 осіб¹⁶.

Рис. 1. На перехресті двох «вулиць» табору Вецяра – «Шпитальної» («Lazarett Strasse») і вулиці Кайзера Вільгельма («Kaiser Wilhelm Strasse»), б.д.
(Фото з альбому «На спомин побуту у Вецярі», опублікованого заходами української таборової громади у Вецярі в 1918 р.)

Важливу просвітницьку роль у Вецярі виконувала таборова бібліотека, що почала діяти з жовтня 1915 р. Тільки за перший місяць її діяльності до неї звернулося 2 504 полонених¹⁷.

Поступове, й на перший погляд непомітне, національне освідомлення полонених не обмежувалося лише їх навчанням у народній школі (перша половина дня). Після шкільних студій «естафету» перебирав український хор, який з кінця жовтня

¹⁴ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя... С. 37.

¹⁵ Зміна у видаванню «Просвітнього Листка» // Просвітній листок (Вецяра). 1916. 1 січня. Ч. 1. С. 7.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 17-22.

1915 р. регулярно виступав перед полоненими з народними піснями. У скорому часі до нього приєднався і струнний оркестр у числі 25 музикантів. Невдовзі члени цих двох осередків об'єднали свої зусилля у «Товаристві співаків і музикантів», яка мало завданням популяризувати у таборі українські народні та патріотичні пісні. Заходами товариства влаштовувалися недільні концерти українських пісень, у перервах читалися українські поезії, що також сприяло поступовому зростанню національної самосвідомості полонених.

Цьому ж завданню була підпорядкована діяльність заснованого на початку листопада 1915 р. й аматорського артистичного гуртка (ініціаторами його створення виступили полонені А. Полуботок, В. Бахир, М. Карін)¹⁸. Останні намагалися згуртувати навколо себе тих таборян, які мали акторські здібності та могли брати участь у майбутніх театральних виставах. Зрештою, їх зусиллями всі мистецькі сили табору об'єдналися у рамках музично-драматичного гуртка, що мав організувати в таборі український аматорський театр. Полонені мали можливість реалізувати свій потяг до прекрасного й в інший спосіб – долучившись до роботи у «Кустарні» (виникло у листопаді 1915 р.), де вони могли займатись вирізуванням з дерева.

Але ці конструктивно-творчі зусилля українського активу табору весь час зустрічали серйозні перепони з боку «ворожих елементів, які час від часу виринали із гуртків і своєю неприхильністю і потайною агітацією вносили баламутство і різні неприємні замішання». При цьому антиукраїнська агітація набувала інколи навіть неможливих (як за умов воєнного часу) форм і проявів – коли один з полонених (К. Книш) розпочав збирати серед таборян підписи за усунення з табору члена Просвітнього відділу Р. Смаль-Стоцького, за що був покараний чотирнадцятиденним арештом. Не все було гаразд і в таборовому музично-драматичному гурткові, бо дехто з його членів підносив проросійські гасла (двоє таких малоросів були переведені до іншого табору)¹⁹.

Відверто антиукраїнський зміст і характер мала й ініціатива декого з полонених отримати дозвіл на вшанування російського самодержця Ніколая II у день св. Миколая (6 грудня 1915 р.). Це супроводжувалося чорносотенною агітацією на кшталт: «Не забывайте товарищи, что мы есть [...] солдаты русской армии! И должны придерживаться военной дисциплины и повинуются старшим по званиям (унтер-офицерам), которых между нами найдется не один!...». Ці «ура-патріотичні» галасування мали своєю метою нагадати полоненим про всі «принади» російської палочної дисципліни в армії, а крім того за участь в українській роботі, навіть цілком аполітичного змісту українським активістам погрожували тяжкими карами після повернення додому. Ці погрози «дуже вразливо відбилися на слабких натурах, які незабаром почали виступати (виходити – *Авт.*) з товариства», а серед інших – посяяли непевність і вагання²⁰.

«Чорна сотня» використовувала будь-яку нагоду аби зашкодити українській справі. Навіть збір пожертв на січових стрільців у передріздвяні дні 1915 р., який був ініційований членами Просвітнього відділу СВУ П. Карманським і Матієвським, був представлений малоросами таким чином, що нібито «ці жертви будуть повернені (використані – *Авт.*) на «знаряди», а у нас є старі батьки, матері, діти, ми й так бідні!...». Ці «аргументи» антиукраїнське налаштованої частини полонених призве-

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 1.

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19-19зв.

ли до того, що навіть національно орієнтовані таборяни висловили сумнів у доцільності проведення такої збірки²¹.

Але попри різні ускладнення українська організаційна робота у таборі не припинялась, і вже на початку грудня 1915 р. у таборі була заснована спілка «Кооперативна Чайня у Вецлярі»²². Це було торгівельне підприємство полонених, початковий пайовий капітал якого становив 196,50 марок німецьких (м.н.), причому один пай складав лише 0,3 м.н. Можливість випозичати гроші (у СВУ та німецької комендатури) дозволило «Чайні» вже у грудні довести свій обіговий капітал до 9274,70 м.н. У кінці грудня 1915 р. (після розподілу чистого прибутку «Чайні») члени спілки ухвалили передати 350 м.н. на просвітню працю у таборі²³.

У приміщенні «Чайні» полоненими обговорювались різні таборові та світові події, тут досить часто дискутували дві «партії» полонених – з одного боку ті, що брали діяльну участь в українській культурно-освітній роботі у таборі, з протилежного – малороси та чорносотенці, які продовжували зберігати вірність російському цареві. Щоденно у «Чайні» можна було ознайомитися з новим числом «Просвітнього листка» та придбати українські книжки та брошури, чим могли скористатись всі полонені без різниці політичних переконань.

Після вечері о шостій годині «Чайня» зачинялася, і полонені розходилися на вечірні читання або виклади, що проводилися шість разів на тиждень. Від кінця грудня 1915 р. щосуботи Просвітній відділ почав влаштовувати таборові збори (віча), на яких полонені обговорювали всілякі адміністративні справи (поділ благодійних надходжень, робота кухні, розгляд скарг і заяв та ін.). Збори звичайно розпочиналися доповіддю одного з членів Просвітнього відділу про світові події, вісті з фронтів, а головне – на них дискутувались українсько-російські міжнаціональні взаємини. Їх відвідувала досить значна кількість полонених (до 500 осіб), проте з промовама та повідомленнями виступали лише члени Просвітнього відділу або український актив табору. Спочатку збори скликалися у «шкільній кімнаті» (в якій вдень працювала школа), проте у скорому часі виявилось, що вона не в стані умістити всіх бажаючих взяти в них участь. Тому заходами комендатури табору в кінці 1915 р. було збудовано великий барак-зал – «Народній Дім», де була можливість розмістити 2000-2500 таборян²⁴.

Важливою подією таборового життя стало створення Соціального гуртка (секції) – першої постійно діючої просвітньої організації у таборі, що сталося на зборах 28 активістів табору 20 грудня 1915 р.²⁵ Серед її членів-засновників були П. Лисецький, Білик, Волошин, А. Полуботок. Завданням гуртка було визначено ознайомлення полонених з різними суспільно-політичними та національними проблемами сучасного життя. З цією метою гурток двічі на тиждень влаштовував читання рефератів (з наступним їх обговоренням) або виклади, з якими виступали його члени. Необхідні матеріали для підготовки рефератів надавала таборова бібліотека.

На початку 1916 р. дуже важливим завданням Просвітнього відділу й активу табору стала маргіналізація антиукраїнського елемента з числа старших блоків і

²¹ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19зв.

²² ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1-11зв.

²³ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 47-52.

²⁴ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя... С. 37-38.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 37.

бараків, якими призначалась здебільшого унтер-офіцери та підпрапорщики. Значна їх частина негативно або навіть відверто вороже ставилися до членів українських просвітніх організацій, які мешкали в підпорядкованих їм бараках. Дуже часто старші бараків у різний спосіб дискримінували українських активістів і намагались всіляко перешкоджати їх роботі. До 1916 р. ця категорія осіб призначалась на ці посади німецькою комендатурою за формальними критеріями (ними ставали найстарші унтер-офіцерські чини, які мешкали у бараках). У цій ситуації Просвітній відділ вирішив усунути малоросів і чорносотенців від будь-якого адміністрування, та призначити на їх місце відданих українській справі таборян. Задля цього у січні 1916 р. було засноване «Товариство старших бльоків і бараків» (з 29 листопада 1916 р. – «Товариство старших бараків ім. І. Мазепи»), яке й перебрало на себе внутрішній провід у бараках і блоках²⁶.

З моменту свого створення Товариство відряджало до кожного бараку та блоку (табір складався з 10 блоків по п'ять бараків кожний) одного зі своїх членів на посаду «старшого». Маючи таке визначне становище у таборі, «Товариство старших бльоків і бараків» не тільки вгамувало чорносотенців, але й припинило також дуже шкідливу для української справи роботу деяких перекладачів, «котрі в таборі ставили не раз колоди українській праці або підроблювали зазиви й погрози»²⁷. А в скорому часі старші бараків починають самі (за сприяння Просвітнього відділу) влаштовувати вечірні читання та дискусії, на яких свідомо частина полонених вже мала можливість висловлюватись без жодних побоювань²⁸.

Відтак члени українських гуртків отримали можливість безперешкодно та регулярно проводити свої збори, на яких, зокрема, вирішувались питання прийому нових членів та обговорювались основні напрями їх діяльності. У такий спосіб таборяни призвичаювались до різних форм громадського життя, але динаміка її розвитку була дуже повільною. Додаткового їй імпульсу додав приїзд до табору на початку лютого 1916 р. українських освітян і громадських діячів (Б. Лепкого, В. Пачовського, Р. Перфецького, М. Кордуби, О. Терлецького, П. Лисецького), які поповнили склад таборового Просвітнього відділу СВУ.

Їхнє перебування у Вецлярі уможливило проведення важливої організаційної зміни у житті української громади – того ж місяця у таборі було створено загальнотаборовий орган – «Генеральну Раду», до складу якої увійшли (за посадою) всі старші блоків і бараків, члени управ усіх існуючих таборових організацій і повний склад Просвітнього відділу. Новостворений орган став щотижнево проводити свої засідання, на яких вирішувались всілякі адміністративні справи у масштабах усього табору. Однак реальні владні повноваження залишались у членів Просвітнього відділу, які мали вирішальний вплив на всі рішення «Генеральної Ради». Наслідком цього остання до осені 1916 р. фактично була до певної міри «декоративним» органом – не маючи достатньо високого рівня довіри у загалу полонених.

Тим не менш проведена реорганізація привнесла в життя новий струмінь активізму, що виявився у кількісному зростанні членства таборових організацій. Відбувались й якісні зміни – вже починаючи з січня 1916 р. у приміщенні «Народнього Дому» вецлярського табору стало можливим проводити аматорські театральні вистави, чим опікувалося Музично-драматичне товариство ім. М. Лисенка, діяль-

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 67-70.

²⁷ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя... С. 98.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1-6.

ність якого особливо активізувалася з приїздом до табору вже згадуваних організаторів культурно-освітнього життя. Таборовий театр, мистецька «продукція» якого справляла на таборян не з чим непорівнянний вплив, надзвичайно успішно слугував справі національного освідомлення полонених²⁹.

Майже кожного дня увечері у Народному домі влаштовувалися читання рефератів з подальшим їх обговоренням. Просвітній відділ пропонував до обговорення доволі широке коло проблем – серед тем рефератів: культура та цивілізація, розвиток людства, законодавчий устрій держав, виборче право, земельне питання в Росії та Україні і багато ін. Ці вечірні виклади відвідувало до 400-500 полонених. Проте, досить значна частина таборян продовжувала уникати участі як у вечірніх читаннях, так і в просвітніх заходах інших таборових організацій. Маючи на меті охопити якнайширший загальний полонених, Просвітній відділ разом з таборовими товариствами ще на початку 1916 р. делегували до кожного бараку своїх представників для проведення читань, маючи на меті переконати полонених у важливості просвіти для народу та необхідності боротьби за свої національні права³⁰. Крім цього кожне товариство влаштовувало читання та виклади для своїх членів і всіх бажаючих, на яких також підносилися різні суспільно-політичні та національні проблеми.

Завдяки солідарним зусиллям активістів з числа полонених та освітян змінювалось саме «обличчя» Вецляру, у цей час – за свідченням одного з очевидців тих подій – у таборі також «відбувались концерти, функціонувала бібліотека, в чайні подавали чай, полонені читали часописи і грали в шахи». Проте допоки що ці зміни не мали ще глибинного характеру, вони відбулись у вольовий спосіб, натомість «низи були ще майже не рушені. Може яка сотня людей признавала себе українцями і хіснувалася тими надбаннями таборової культури», проте насправді дійсність була дещо іншою – загальний полонених продовжував «терти матраци», а переважна більшість таборян уважали себе салдатами «його велічества» і на всі починання дивилися, як на німецьку інтригу, придуману на загибель душ православних»³¹.

Ця категорія полонених була переконана, що коли би їм хотіли зробити чогось доброго члени Просвітнього відділу – то єдиною їх послугою для таборян могла бути лише їх відправка додому. Вони «мізкували собі, що «учителі» (так називали членів «Просвітнього Виділу»), нарочно тримають полонених у таборі, щоб мати роботу й не йти на фронт, що вони ворогують на Росію, що мовляв ніякої України нема, бо в дома ніхто про неї не чув»³².

Проте поступово носіїв таких поглядів ставало у таборі все менше і менше, бо до участі в культурно-освітній роботі залучалась все більша кількість таборян. Згадуючи цей період історії розвитку української громади у Вецлярі В. Лисецький писав: «Школи, від початкової до людського університету, часопис «Громадська Думка», агрономічні курси, крамниця, книгарня [...]. Лепкий оснував «кустарню» – два великі бараки, в котрих була рисункова сая, гончарня, токарня, столярня, робітня

²⁹ Срібняк І., Срібняк М., Шнайдер В. Український аматорський театр у таборі полонених українців Вецляр, Німеччина (осінь 1915 – зима 1917 рр.) // Європейські історичні студії: науковий журнал. 2020. № 17 (в друці).

³⁰ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя... С. 99-100.

³¹ Золота Липа: ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами / Під ред. З. Кузелі. Берлін, 1924. С. 70, 72.

³² Ibid. С. 73.

музичних інструментів тощо». Члени Просвітнього відділу В. Пачовський (провадив редакційну секцію), о. Є. Турула (навчав музиці й співам), Р. Перфецький (займався справами таборового товариства «Січ») зуміли надати новий імпульс таборовому життю³³.

Його серцевиною була просвітня робота, завдяки якій до українства приєдналась все більше число полонених. Для її забезпечення 25 травня 1916 р. заходами Просвітнього відділу було утворено Просвітню громаду (з 15 червня – просвітня секція) у складі 22 членів. Головою секції було обрано полоненого Мочульського, заступником – Бахіра. Метою цієї організації було «ширити між масою просвітньо-національну свідомість, провадити організаторську діяльність в практиці і привчати до громадського способу життя»³⁴. Для реалізації цієї мети Просвітня секція поставила перед собою завдання заснувати таборову школу, проводити публічні концерти та святкові вечори, організувати просвітні курси, а також долучатись до проведення агітації у середовищі полонених.

Заснування у Вецлярі трьохкласної (пізніше чотирикласної) таборової «Народньої школи» суттєво активізувало освітню роботу серед полонених. Внаслідок напливу до неї значної кількості учнів, перший клас школи було поділено на два відділи («а» і «б»), де полонених вчили «науці грамоти», рахункам (арифметиці), співу, читанню і німецькій мові (початковий курс) шість днів на тиждень. У другому класі полонені разом з поглибленням своїх знань з означених предметів вивчали українську мову й проходили «вищий курс німецької мови». У 3-4 класах до вказаних предметів додавались природознавство, географія та історія України, геометрія, всесвітня історія й географія, геометрія, хімія і фізика³⁵. Також таборяни могли відвідувати двокласний курс німецької мови («наука німецької мови» і «вищий курс німецької мови») або брати участь у заняттях гімнастично-спортивного гуртка (тричі на тиждень)³⁶. Долаючи різні труднощі (зокрема – нестачу підручників), «Народня школа» успішно продовжувала свою діяльність, маючи у своєму складі станом на березень-квітень 1916 р. близько 200 постійних учнів і 100 «курсистів»³⁷.

Прагнучи залучити до школи більшу кількість учнів Просвітня громада звернулась у травні 1916 р. із закликом до полонених українців: «Брати Земляки! В освіті, науці і організації лежить доля народу! Освіта і наука се хрустальна криниця, з котрої черпає кождий народ животворну силу свого існування й життя-буття! Наука і знане – се дорогоцінна скарбниця, що береже у своїм нутрі найкращі жемчуга людського ума людського духа! Народні організації – се наймогутніше животворне жерело народньої сили, бодрости, могутности і слави! Тямте се все і всюди, Братя Земляки і горніться всі до власних шкіл, до власних організацій»³⁸.

Це звернення було почуто значною кількістю таборян, тим більше що у Вецлярі були створені й інші можливості для освіти та самоосвіти. Для тих полонених, хто вже мав початкову освіту, були створені курси (вільного відвідування) з бухгалте-

³³ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя... С. 99.

³⁴ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 12.

³⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2634. Арк. 5.

³⁶ Просвітній листок (Вецляр). 1916. 1 березня. Ч. 5. С. 8.

³⁷ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 26; Спр. 30. Арк. 28.

³⁸ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 28.

рії, географії, біології, політичної економії, історії, німецької мови (лектори – Б. Лепкий, О. Терлецький, В. Пачовський, Б. Кордуба, П. Лисецький). Додатково в «Народному домі» з 23 травня 1916 р. були розпочаті т.зв. «університетські виклади» (з історії України, «державно-політичних наук», української літератури, кооперації, «суспільно-політичних наук», «про будову світу», медицини, «про українську справу»), діяли курси «земельного господарства» й «аграрного питання»³⁹.

Крім того, влітку 1916 р. заходами Просвітнього відділу було влаштовано проведення спеціального курсу національного виховання («Курс ім. Т. Шевченка»), який складався з трьох частин і власне доповнював вищий курс початкової освіти у народній школі. Завдяки цьому «організаціям прибувало сотки нових членів, на виклади ходило щораз більше слухачів, на вічах оживлювалися дискусії і за кожним разом голосилося більше промовців». Таким чином, «з темних лав колишніх солдатів» виходило все більше і більше «просвічених і свідомих Українців»⁴⁰.

З практичною роботою в полі, на городі й у саду полонених знайомило таборове товариство «Сільський Господар». Початки його діяльності сягають кінця 1915 р., коли провід української громади у Вецлярі вирішив заснувати курси з сільського господарства. Тоді у таборі перебувало кілька агрономів за фахом, та й полонені (у переважній більшості – колишні селяни) прагнули отримати початкові знання у галузі агрономічних наук. Без зволікань до програми зимових (1915/1916 рр.) викладів для полонених були внесені необхідні зміни, і зокрема – було передбачено читання лекцій з садівництва, городництва, кооперації й ін. (щоправда – ці лекції відбувалися рідко та нерегулярно)⁴¹.

Тільки навесні 1916 р., коли заходами Просвітнього Відділу від німецької комендатури було отримано окремий барак для занять, виклади набули більш систематичного характеру. Завдяки сприянню комендатури табору та школи господарства у м. Вецляр, агрономічні курси отримали зразки добрив і необхідні таблиці й карти. Після цього лекції почали читатися за такими темами: сільське господарство, скотарство, бджільництво, господарська хімія, природа. Також щотижнево проводився загальний семінар, на якому виступали з рефератами полонені з різних губерній України. На лекціях і семінарах були присутні від 50 до 300 слухачів, що залежало, головним чином, від наявності у таборі полонених⁴².

Успіх викладів призвів до того, що за ініціативою полонених було засноване товариство «Сільський Господар». 1 липня 1916 р. перші збори товариства (у кількості 65 осіб) ухвалили статут організації, і впродовж кількох місяців товариство збільшилося до 246 членів. Управа товариства своїм головним завданням вбачала подальше проведення господарських курсів для теоретичної підготовки слухачів, але разом з цим готувалось започаткувати і практичні виклади. Від комендатури табору було отримано ділянку землі площею у 158,8 кв. сажнів (722 кв. м), на якій було закладено зразково-дослідне поле⁴³.

Виїзд значної частини полонених на сільгоспроботи спонукав провід української організації вжити заходів для встановлення зв'язку з ними через спеціальних посланців – т.зв. «мужів довір'я», які мали своїм завданням «навідувати своїх това-

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 29; ЦДІАЛ. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2634. Арк. 3.

⁴⁰ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя... С. 99.

⁴¹ ЦДАВО України, Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 61.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 61.

⁴³ Ibidem.

ришів на робітничих командах і нести туди просвітньо-організаційну роботу»⁴⁴. Для їх підготовки у вересні 1916 р. у таборі були відкриті спеціальні курси, до яких кожною таборовою організацією делегувались полонені, які брали активну участь у національній роботі. На курсах викладалися ті ж предмети, що і в народній школі, разом з тим полонені отримували досвід публічних виступів перед аудиторією шляхом підготовки рефератів з окремих тем з подальшим їх обговоренням на заняттях. Курс тривав 1,5-3 місяці, його відвідувало пересічно 80-130 таборян⁴⁵.

Слухачі цього курсу поповнювали собою склад соціальної секції, в якій об'єдналися ті полонені українці, які були вже достатньо підготовлені до сприйняття ідеї самостійності України. Її кількісний склад постійно збільшувався: якщо на 20 грудня 1915 р. він становив 28 членів, на кінець лютого 1916 р. – зріс майже втричі (82 осіб), а станом на 1 квітня 1916 р. секція нараховувала 106 осіб. 3 березня 1916 р. Соціальний гурток розділився на губернські організації (Київську, Чернігівську, Полтавську, Херсонську, Катеринославську, Волинську спільно з Подільською та Курську спільно з Воронезькою). До складу керівного осередку (Центрального комітету) Соціального гуртка увійшли полонені Білик, Буценко, Гордієнко, Козицький, Решетняк, Буховенко⁴⁶.

9 квітня 1916 р. Соціальний гурток був реорганізований у товариство «Воля», головним завданням якого було визначено громадсько-національне виховання полонених українців. Починаючи з липня 1916 р. воно влаштовувало «політичні віча під голим небом», на яких збиралося до 2000 таборян. 3 грудня 1916 р. товариство щосереді проводило збори у «Народному домі». Про масштаби діяльності «Волі» свідчать такі цифри: за 1916 р. на загальних сходах всіх губернських відділів було зачитано 62 реферати, відбулося 12 загальних зборів і 15 політичних віч. Станом на 3 грудня 1916 р. кількість товариства становила 176 членів⁴⁷.

Ті ж полонені, хто мав відповідні здібності та хист до роботи руками, могли реалізувати себе (та й дещо заробити для себе) у таборівій «Кустарні», яка мала три відділення («рисування», «малярства», «гончарства»). Остання працювала настільки успішно, що невдовзі реорганізувалась у товариство «Українське Мистецтво», метою діяльності якого було визначено плекання вишуканості та краси українських мистецьких виробів, які виготовлялися полоненими у таборі⁴⁸. До вже існуючих відділень додалось ще два – «вишивання» і «різьбарства». Все, що виготовлялося членами товариства (картини, різьблені скрині й тарілки, музичні інструменти, вироби з глини), реалізовувалося в таборі або у м. Вецляр, даючи полоненим додаткові грошові надходження⁴⁹.

Отже, протягом весни 1916 р. українській таборівій громаді вдалось розбудувати власне культурно-просвітнє та національне життя, у цей час табір мав свій театр, хор і оркестр, учасники яких регулярно відбували відповідні «вправи», крім того їм викладались курси співу та «теорії музики», а таборіві артисти регулярно брали участь у театральних пробах (репетиціях)⁵⁰. У Вецлярі для полонених де-

⁴⁴ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 11.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 37-38.

⁴⁷ Ibid. Арк. 38-39.

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 40.

⁴⁹ Ibid. Арк. 41-42.

⁵⁰ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 29.

монструвались кінострічки (раз на тиждень), а також відбувались «прогульки» (двічі на тиждень поза межі табору).

Разом з тим протягом цього часу всі гуртки та секції були реорганізовані у товариства, які діяли вже на підставі власних статутів. У такій спосіб у таборі утворились «Музично-драматичне товариство ім. М. Лисенка» (колишні «Товариство співаків і музикантів» та артистичний гурток), товариство «Воля» («Соціальна секція»), товариство «Сільський господар» («Товариство агрономів»), «Видавниче товариство ім. Б. Грінченка» («Пресова секція»), кооперативна спілка «Громада» («Кооперативна спілка «Чайня» у Вецлярі»). Просвітня секція, к складі якої діяли т.зв. «Учительське тіло Народньої школи» й «Учительське тіло Січі», була трансформована у «Просвітню громаду ім. М. Драгоманова»⁵¹.

У червні 1916 р. реорганізація таборових інституцій була продовжена створенням вищого загальнотаборового виконавчого органу – «Генеральної Старшини», до складу якого увійшли кошовий отаман (яким міг бути тільки голова Просвітнього відділу), отаманний писар, скарбник, підскарбій, канцлер та інші посадові особи з невизначеними повноваженнями. «Генеральна Старшина» так і не набула значення загальнотабової виконавчої інституції, бо реальні важелі влади продовжували залишатися у членів Просвітнього відділу, які без обрання входили до складу «Генеральної Старшини». Крім того, всі рішення «Генеральної Старшини» мали бути затверджені головою Просвітнього відділу. Відтак проведені реформи мали радше декоративний характер, закріпивши визначальний вплив членів цього органу на всі прояви таборового життя.

Через від'їзд влітку 1916 р. переважної більшості полонених на сільськогосподарські роботи просвітнє життя у таборі значною мірою завмерло, відновившись тільки у жовтні. Тоді ж активізувала свою роботу й Просвітня секція, яка була реорганізована у «Просвітню громаду імені М. Драгоманова» (її головою було обрано полоненого Мочульського). Статут визначив головну мету Просвітньої громади – «ширити загальну освіту та національну свідомість між полоненими українцями у таборі Вецляр». Її діяльність мала реалізовуватись в об'єднанні всіх здатних до проведення просвітньої праці полонених, в організації курсів з усіх галузей знань, влаштуванні курсів для неписьменних, заснуванні народних шкіл, проведенні просвітніх вічей, концертів, утриманні табової та мандрівних бібліотек, поширенні серед полонених українських книжок і просвітніх видань⁵².

Восени 1916 р. у Вецлярі постали ще дві організації, які з часом почали відігравати помітну роль у всьому таборовому житті – товариства «Січ» і «Самостійна Україна». У лавах січового товариства згуртувалась та частина таборян, яка розраховувала у майбутньому увійти до складу української національної армії. Натомість головним завданням «Самостійної України» було налагодження культурно-просвітньої роботи у робітничих командах. До її складу входили тільки виборні члени всіх таборових товариств, що були делеговані туди рішеннями загальних зборів організацій⁵³.

На тлі позитивних зрушень у діяльності таборових організацій посилювалась напруга у міжособистісних стосунках членів вецлярського Просвітнього відділу, між якими вже не було єдності у поглядах, бо дехто з них вважав «своїм головним

⁵¹ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2634. Арк. 3.

⁵² ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 13.

⁵³ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 30-32.

завданням будити революційного духа й ширити партійні організації». У жовтні протиріччя між ними загострились настільки, що Берлінська центральна СВУ вирішила відмовитись від послуг Р. Перфецького, яким невдовзі виїхав з табору⁵⁴. Ситуацію ускладнювало те, що ще один його член – Омелян Бачинський – звернувся зі скаргами на СВУ до військового міністерства Німеччини⁵⁵.

Проведене у кінці жовтня 1916 р. ревізування діяльності членів Просвітнього відділу підтвердило цілковиту безпідставність випадів О. Бачинського проти СВУ. Водночас було встановлено, що він та інші члени вецлярського Просвітнього відділу кількаразове робили позички з його каси, заборгувавши у такий спосіб перед СВУ близько чотирьох тисяч німецьких марок. Це стало основною причиною тимчасового розв'язання Просвітнього відділу СВУ у Вецлярі (з 1 листопада 1916 р.)⁵⁶.

Ця подія жодним чином не позначилась на інтенсивності проведення просвітницької роботи у таборі, бо ступінь самоорганізації та дисципліни членів таборових товариств, їх висока національна свідомість і бажання працювати на користь України були настільки високими, що дозволяли стабільно працювати в умовах відсутності у Вецлярі Просвітнього відділу.

На користь цього свідчило, зокрема відновлення у кінці листопада 1916 р. навчання в «Народній школі», число учнів якої склало 300-350 осіб (з ними працювали шістнадцять вчителів). Була відкрита і школа при таборовому шпиталі, де навчалося ще 60-70 таборян. Тоді ж була проведена і реорганізація праці та структури школи, що була здійснена заходами посланців з фрайштадського табору, які мали чималий досвід проведення культурно-освітньої роботи. Було, зокрема, створено 4-й клас, подовжено тривалість занять до 16-ої години. Курс вільних слухачів був трансформований у 5-й клас. У такий спосіб навчально-дидактична компонента діяльності Просвітньої громади набула доволі інтенсивного рівня – станом на 31 грудня 1916 р. в усіх таборових школах і курсах навчалося 3 018 таборян, у т.ч. 1 389 «організованих полонених» (таких, що входили до складу різних таборових організацій). Такому успіхові український актив табору завдячував тому, що всі учні шкіл і курсів були звільнені від робіт у таборі та поза табором⁵⁷.

Ліквідація Просвітнього відділу також об'єктивно полегшила проведення дійсного оновлення керівного складу української таборової громади. Після того, як на початку листопада 1916 р. всі товариства скликали свої збори й ухвалили рішення про необхідність продовження реформ у таборі, на загальнотаборових установчих зборах з числа полонених була обрана нова «Генеральна Старшина» у складі голови, секретаря (одночасно і заступник голови), референта для зносин з німецькою комендатурою (обирався з числа цивільних просвітніх працівників, делегованих до табору СВУ), скарбника та одного делегата від кожної організації табору⁵⁸.

Таким чином, вся повнота влади тепер перейшла до рук полонених (членів «Генеральної Старшини»), яка зуміла подолати початкові організаційні труднощі, встановивши нормальні ділові контакти з усіма таборовими організаціями та німецькою комендатурою. Зваженими діями вона спромоглась завоювати авторитет більшості полонених у таборі, які почали визнавати її найвищою владою в таборі,

⁵⁴ Золота Липа... С. 74.

⁵⁵ ЦДАВО України. Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 127-128.

⁵⁶ ЦДАВО України Ф. 4406. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 124; Ф. 4404. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 264.

⁵⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2634. Арк. 9.

⁵⁸ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1-3; Спр. 4. Арк. 1-10.

здатною вирішувати всі проблеми таборового й позатаборового життя та побуту вояків-українців.

Отже, за півтора роки свого розвитку таборова громада полонених вояків-українців пройшла шлях – від нечисленного гуртка однодумців, голос яких був ледве чутний серед сотень і тисяч малоросів та чорносотенців, до згуртованої громади українців-самостійників. Завдяки допомозі українських агітаторів з уже існуючих таборів (останні входили до складу «Фрайштадсько-Раштатський Гурток Прихильників С.В.У»), зусиллям членів Просвітнього відділу антиукраїнська підривна робота малоросів і чорносотенців була спочатку обмежена, а з часом й успішно викорінена.

Відтак вже протягом кількох місяців з моменту проведення українізації табору в ньому вже діяло кілька гуртків полонених, а також провадились інтенсивна просвітницька та організаційна робота. З плином часу гуртки збільшили свій кількісний склад, крім того – весь цей час заходами Просвітнього відділу та комендатури з табору усувався антиукраїнський елемент, що, у свою чергу, розширяло поле для національно-організаційної роботи. Згуртований у кількох товариствах український актив табору все активніше перебирав на себе ведення різних ділянок культурно-освітньої роботи.

Цілком розбудованим було і громадсько-організаційне життя таборян – вже навесні 1916 р. у таборі діяла низка товариств на чолі з виборними президіями з числа полонених. У Вецлярі були створені й загальнотаборові центральні представництва – «Генеральна Рада» і «Генеральна Старшина» табору, що дозволило об'єднати роботу всіх інституцій і посилити їх вплив на полонених. Таборові організації підтримували зв'язок з робітничими командами, відряджаючи до них «мужів довір'я» зі свіжими примірниками таборового часопису та книжками.

Восени 1916 р. у житті української таборової громади відбулись важливі зміни, що були пов'язані з розв'язанням Просвітнього відділу та передачею всіх важелів управління внутрішньотаборовим життям виборному представництву полонених українців. Це стало поворотним пунктом в історії табору, засвідчивши високу ступень національної свідомості вояків-українців та їх самоорганізації. Відтоді українська громада перетворилась на цілком самоврядну структуру, провід якої самостійно регламентував внутрішнє життя та побут таборян, звертаючись при цьому в разі потреби до німецької комендатури табору.

REFERENCES

- Golczewski, F.** (2010). *Deutsche und Ukrainer: 1914-1939*. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag.
- Jung, I. & Wiedl, W.** (2016). Ein «besonderes» Lager für Ukrainer. *Zwischen Propaganda und Alltagsnot Wetzlar und der Erste Weltkrieg 1914-1918*. Neustadt an der Aisch. S. 262-282.
- Kryvosheieva, L.** (2009). *Natsionalno-prosvitnia diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy v taborakh viiskovopolonenykh ukraintsiv (1914-1918 rr.)* [National education activities of the Union of the Liberation of Ukraine in the prisons of Ukrainian prisoners of war (1914-1918)]. (Candidate's thesis). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Kuzel, Z. (Ed.)** (1924). *Zolota Lypta* [Golden Linden]. Berlin.
- Lysetskyi, P.** (1918, January 20). Yak vyhliadaie prosvitno-orhanizatsiine zhyttie v ukrainskim tabori u Vetsliari [What is the educational and organizational life in the Ukrainian camp in Wetzlar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 3 (186), 36-38 [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P.** (1918, February 16). Yak vyhliadaie prosvitno-orhanizatsiine zhyttie v ukrainskim tabori u Vetsliari [What is the educational and organizational life in the Ukrainian camp in Wetzlar] *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 7 (190), 98-100 [in Ukrainian].
- Rehmer, C.** (1994). Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915-1918). Ein besonderes Lager?

- Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*. Heft 37. S. 77-116.
- Rehmer, C.** (1997). «Revolutionierungspolitik» und Ukrainer-Lager. *Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18*. Frankfurt a. M. u. a. S. 245-280.
- Runzheimer, J.** (1994). «...Damit alle an uns erinnert werden!» Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar *Heimat an Lahn und Dill*. Bd. 284. S. 2-3.
- Runzheimer, J.** (2002). Das ukrainische Kriegsgefangenenlager in Wetzlar. *Film als historische Quelle. Claudia Weidemann und Rudolf Worschech: Kamera. Oskar Barnack. Frühe Filme aus Wetzlar und Umgebung*. Frankfurt am Main 2002, S. 25-28.
- Sribnyak, I.** (1997). Z istorii kulturno-prosvitnytskoi diialnosti polonenykh ukraintsev u tabori Vetsliar (Nimechchyna) v 1915 r. [From the history of cultural and educational activities of captured Ukrainians in the camp Wetzlar (Germany) in 1915]. Abstracts of Papers: *Etnonatsionalnyi rozvytok v Ukraini ta stan ukrainskoi etnichnosti v diaspori: sutnist, realii konfliktnosti, problemy ta prohozy na porozzi XXI stolittia*, (Vol. 2, pp. 441-443). Kyiv-Chernivtsi [in Ukrainian].
- Sribnyak, I.** (1998). Tabir polonenykh ukraintsev u Wetzlari (Nimechchyna) u 1915-1917 rr. [The camp of Ukrainian prisoners in Wetzlar (Germany) in 1915-1917]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnoho lnhvistychnoho universytetu. Seriya «Istoriia, ekonomika, filozofia»*, 2, 38-57 [in Ukrainian].
- Sribnyak, I.** (1999). *Poloneni ukraintsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914-1920 rr.)* [Ukrainian prisoners of war in Austria-Hungary and Germany (1914-1920)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Sribnyak, I., Sribniak, M. & Schneider, V.** (2020). Ukrainskyi amatorskyi teatr u tabori polonenykh ukraintsev Wetzlar, Nimechchyna (osin 1915 – zyma 1917 rr.) [Ukrainian Amateur Theater in the Ukrainian Prisoner of War Camp Wetzlar, Germany (Autumn 1915 – Winter 1917)]. *Yevropeiskii istorychni studii*, 17 [in Ukrainian].
- Sribnyak, M.** (2015). Stvorennia ta diialnist Muzychno-dramatychnoho tovarystva imeni M. Lysenka v tabori Wetzlar (Nimechchyna) u 1915-1916 rr. [Establishment and activity of the Lysenko Music and Drama Society in the Wetzlar camp (Germany) in 1915-1916]. *Drynovskiyi zbirnyk*, (Vol. VIII, 315-321). Kharkiv-Sofia [in Ukrainian].

Ihor Sribniak

(Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine)

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

A community of captured Ukrainian soldiers of the tsarist army in the Wetzlar camp, Germany (September 1915 – November 1916): according to the materials of TsDAVO of Ukraine

The article deals with the specifics of the functioning of the community of captured Ukrainians in the Wetzlar camp (Germany), September 1915 – December 1916, to cover which the authors used a large array of documents stored in the Central State Archives of Supreme Authorities' and Administration of Ukraine.

The urgency of the study of this problem is primarily due to the need for a balanced and objective study of the history of the camp Wetzlar, which housed about 16 thousand captured Ukrainians from the tsarist army, as well as the importance of introducing into wide scientific circulation an array of new archival sources on this issue.

The aim of the article is a comprehensive analysis of the daily camp of Ukrainian soldiers of the tsarist army in Wetzlar (Germany) – from the beginning of its Ukrainization (September 1915), and to the delegation to the elected bodies of the Ukrainian camp community of the functions of managing the entire internal life of the prisoners in this camp (November 1916). The objectives of the article are to analyze the organizational and creative efforts of the members of the Union for the Liberation of Ukraine, who pursued the goal of nationally informing the prisoners, and involving them in the work of Ukrainian groups and organizations – to instil in them the basics of the state worldview.

Conclusions. The beginnings of organized Ukrainian life in the camp were marked by great difficulties due to the opposition of the Black Hundreds, but thanks to the persistent efforts of

the members of the Educational Department of the Union for the Liberation of Ukraine and the active prisoners in Wetzlar, several circles and institutions were created (folk theatre, choir, orchestra, folk school, cooperative, etc.).

Over time, the groups increased their number, in addition – all this time the activities of the Education Department and the commandant's office removed the anti-Ukrainian element from the camp, which in turn expanded the field for national and organizational work. The Ukrainian asset of the camp, united in several societies, increasingly took over the management of various areas of cultural and educational work.

The social and organizational life of the campers was also quite developed – already in the spring of 1916 a number of societies headed by elected presidiums from among the prisoners operated in the camp. In Wetzlar, general camp central representations were established – the «General Council» and the «General Sergeant» of the camp, which allowed to unite the work of all institutions and strengthen their influence on prisoners. The camp organizations kept in touch with the work teams, sending «men of trust» to them with fresh copies of newspapers and books.

In the autumn of 1916, important changes took place in the life of the Ukrainian camp community, which were connected with the dissolution of the Education Department and the transfer of all the levers of management of intra-camp life to the elected representation of Ukrainian prisoners. This was a turning point in the history of the camp, testifying to the high degree of national consciousness of Ukrainian soldiers and their self-organization. Since then, the Ukrainian community has become a completely self-governing structure, the leadership of which independently regulated the internal life and way of life of the campers, turning in case of need to the German commandant's office of the camp.

Prospects for further research are seen in the preparation of the synthetic history of the Wetzlar camp.

Keywords: captured Ukrainians, camp, Wetzlar, Germany

Надійшла до редакції / Received: 21.08.2020

Схвалено до друку / Accepted: 25.09.2020

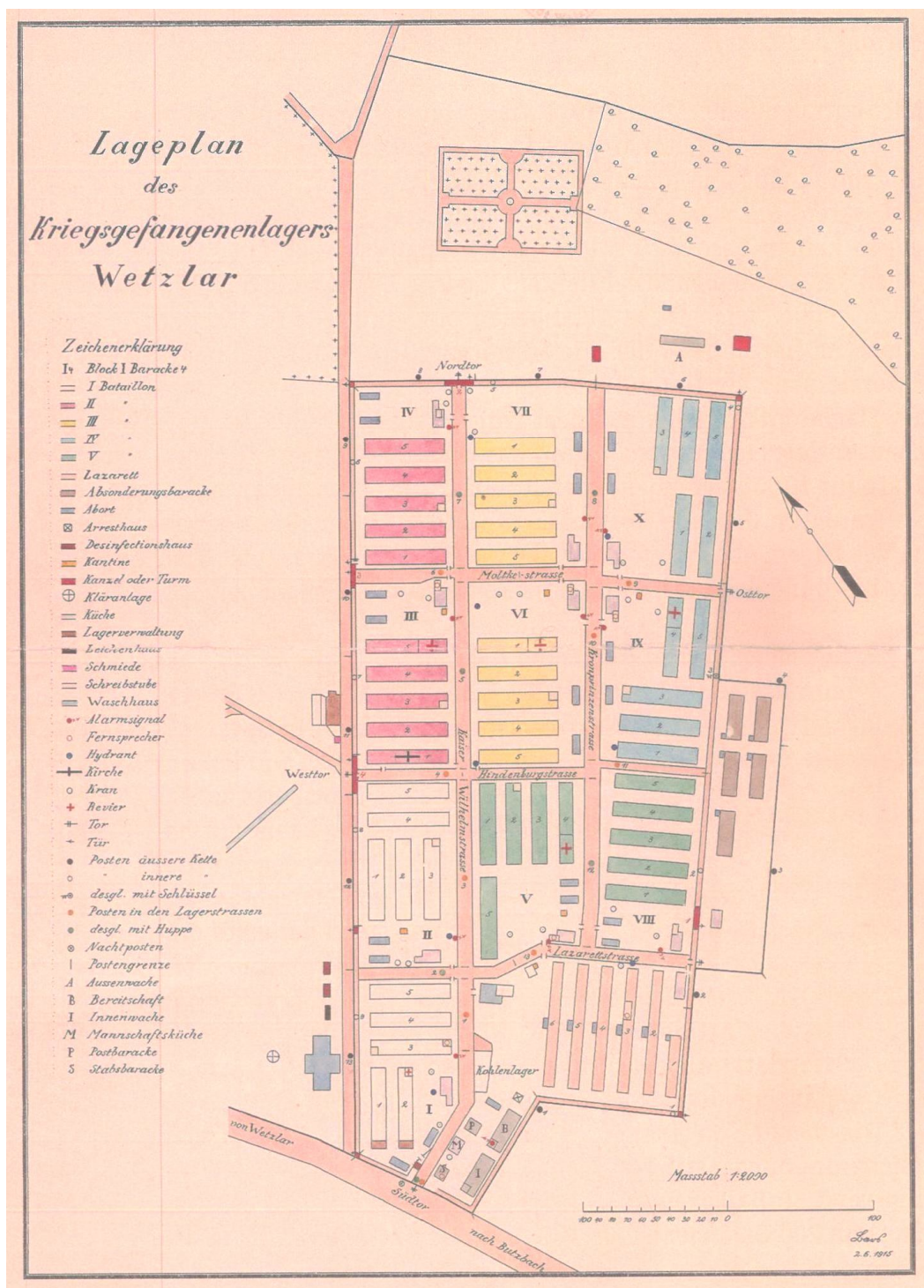

Рис. 2. Схема табору Вецляр, 2 червня 1915 р.
 (вперше опублікована в: Jung Irene, Wiedl Wolfgang. Ein «besonderes» Lager für Ukrainer // Zwischen Propaganda und Alltagsnot. Wetzlar und der Erste Weltkrieg 1914-1918. Neustadt an der Aisch, 2016. S. 242).